

Németh László: Kisebbségben

Cseh Gizella

Németh László Ámuló című drámájában azon medítált, miért van, hogy a magyarság, nem tudván elviselni egy-egy történelmi vereség közös felelősségét, megoldásként történelmi bűnbakokat keres.

Az alkotói kérdés analógiájának tárgya természetesen az értekező saját személye; hiszen az 1930-as évek végén hasonló dolog zajlott le a Kisebbségben című írással összefüggő polémiában is, ahol az író lett a céltábla mindazért, amiben egy egész korszak, gyakorlatilag egy kiterjedt szellemi áramlat részes. A Kisebbségben. Németh László Tanú-korszakbeli szemléletének egyenes folytatása. A mű ugyanakkor nemcsak belülről, de kívülről is épült: gondolatmenete a népi mozgalom ideológiájának összefoglalása volt, terminológiája pedig

jórészt kölcsönzés. Ilyen értelemben igaz Németh László önvallomása: „A Kisebbségben a legkevésbé eredeti könyvem. Szinte egy mondata sincs, amelyen más írókkal, Keménnyel, Adyval, Móriczsal, Szabó Dezsővel ne kéne osztoznom. Én is csak egy kiforrt ügy íródeákjának tekintettem magam, amikor a katasztrófát túlélő nemzedéknek megfogalmaztam.”

Németh a „mélymagyarság” sors- és emberképét, a „történelmi realizmus” tragikus ars poeticáját főképp Kemény Zsigmondtól kölcsönözte. De hatással volt rá a Féja Géza-féle Ady-kép is: az ő nyomán azonosította a népiséget a régiséggel. A csírájában már éppen bontakozó mélymagyarság mítoszának elmélyítését segítette elő megismerkedése és barátsága Móricz Zsigmonddal. Szabó Dezsőtől származott az úri középosztály jellemzése: „az országban lakó kisebb-nagyobb idegen töredékek szerencsés felvergődöttjeinek a keveréke”. Ugyanakkor a Kazinczy-féle irodalomalapítás zenei párhuzamát Kodály Zoltán *Néprajz és zenetörténet*

című írásában lelte meg. Gulyás Pál Madách-tanulmányában például ugyanazon írókat jelölte meg a „kalevalai jelleg” őrzőiként, akiket Németh „mélymagyaroknak” nevez: Csokonait, Berzsenyit, Katonát, Madáchot, Adyt, Szabó Dezsőt. Mindemellett Féja Géza folklórra épülő irodalomszemlélete, Kodolányi János „eurázsiai lélek” mítosza mind közrejátszottak a Kisebbségben keletkezésében.

A mű létrejöttének ugyanakkor van még egy apropója, a harmincas évek sajátos történelmi helyzete, mely a tanulmány kiváltó szegmensei közül a leglényegesebb volt. Az első világháborút követően a hagyományos magyar középosztály fogalma már nem létezett, az eltelt két évtized során társadalmi jellege átalakult. Nagy részét az „asszimilánsok”, a beáramló németek és a zsidók töltötték ki, akik korlátozták, sőt visszaszorították a „törzsökösök”, azaz a „színmagyarok” mozgalmát, és – Németh szóhasználatával – fokozatosan „beözönlöttek az ürességbe”. Mindemellett Magyarországon a dunántúli svábság tömeges disszimilációja nyomán, a német birodalmi agresszió és a szélsőjobboldal előretörésével „megrőtt a nemzeti lét fenyegetettségének érzése”. Ennek következtében a szellemi életet egyre visszatartótabbá árasztotta el a faji kategóriákban való gondolkodás. Ily módon lett a faji problematika a magyar közélet egyik központi kérdésévé. Németh László az idézett korhangulat közepette lépett fel tanulmányával, mint az adott éra helyzetértékelésének egyik lehetséges módozatú kordokumentumával. Műve nyilvánosságra hozatalával célja nem volt más, mint a kor által felvetett „mélymagyarság” általa „nemzeti fluidumként” felfogott eszméjének, valamint a mozduló történelemmel tragikussá váló sorshelyzetnek szolgálata és védelme.

A *Kisebbségben* alaprétegét az asszimiláció és disszimiláció problémaköre alkotja. Mindemellett a némethi „felületes asszimiláció”-fogalom a mű központi ívét adó, s az irodalommal szemléltetett szellemi hanyatlás-szimbólumot még önmagában nem fejtette ki, hiszen irodalmunk asszimilálódásának alapvető okát a nemzeti szellem fejlődészavarában, tragikus kétségében és saját gyengeségünkben határozta meg. Németh átvette és merészen alkalmazta a Szekfű Gyula *Három nemzedékből* származó divatos és egyben veszélyes fogalomrendszer: megkülönböztetett „jött”, „híg” és „törzsökös” magyarságot, s aránytalanságukkal magyarázta a magyarországbeli kiegyensúlyozatlan helyzetet. „Az asszimiláció problémájával faji alapról néz szembe” – mondta

Sorskérdések

című kötetének utószavában Juhász Gyula történész.

Németh gondolatmenetét az alábbi módon indítja: „Hogyan veszett el a magyar magyarban? Ha igaz az, amit látnunk adatott: ez történt: a magyarság elveszett abban, ami annak mondta magát: most, amikor a történelem keresni kezdi, alig halljuk a szavát.” Majd oly módon folytatja, hogy míg Szekfű Gyula és Farkas Gyula történészek 1867 után vonták meg régi és új magyarság között a szellemi határt, addigra a nemzeti szellem katasztrófája már régen bekövetkezett. „A baj ott volt, abban az egész kísérletben, mellyel a magyarság, mint annyi más kelet-európai nép – a német példa nyomán – önálló irodalmat és nemzetiséget akart magának teremteni.” Vagyis már a 18. század közepe óta az igaz magyarságtól elidegenedett „híg magyar” sokkal több volt a magyar értelmiségben, mint az igazi „mély-magyar”: „A magyar szellem fényesnek tartott korszakaiban is súlyos fejlődési zavarokkal küszködött, s hatvanhétre a magyar szellem annyira felőrölte magát, hogy az asszimilánsok csak beköltöztek az ürességbe.” Az igazi magyar szellemet már csak a parasztság mély rétegei őrzik. „S mialatt a magyarság nagy teste az utolsó 70-80 év alatt csak melegforrásokban és vulkánokban tudta fellökni és hallatni magát, idefönt a híg-magyarok egy új középosztályt neveltek, amely csak a népszínművekből ismerte, ami alatta van.”

Németh László, mint író az asszimiláció egész problematikáját a magyar irodalmon keresztül vizsgálta, de következtetéseit kivetítette az egész magyar fejlődésre. Az e gondolatmenet nyomán kialakult irodalmi helyzetértékelés eleve paradoxon. Annak ellenére, hogy Németh művének gondolatmenete és szerkezeti felépítése briliáns, logikus és követhető, helyzetelemzései, irodalmunk általa fontosnak tartott személyiségeinek, pontosabban az alkotók személyiségjegyeinek analízise példaértékű – csak a tanulmány literatúránk több évszázados történeti fejlődésével foglalkozó alapkonceptiója elhibázott. Gondolok például arra az alaptételre, hogy ha nem jön a nyelvújítás és az irodalmi nyelv nem szakad el a népi nyelvtől, akkor ez a nyelv és a Bessenyeiben, Berzsenyiben, Adyban felfedezett ősi népi magyar alkat alkot tovább. Kazinczyt nyelvhígítónak bélyegzi, Petőfit asszimilánsnak tartja, akinek „ágai voltak a gyökerei”, Aranyt „a legmegfélemlítettebb lángésznek”, aki ugyancsak „elveszett magában”, Gyulait pedig értéktelen kismagyarnak.

Majd magyar betegségről beszél, ahol a magyar szellem fejlődéséből kimaradt a magyar nép és múlt alaptermészete.

Közben jöttek a bukások: Arany és a Szépirodalmi Figyelő elértéktelenedése, Zilahy Károly halála, majd maga a kiegyezés. Ebbe „csak olyan népnek lett volna szabad belemennie, aki tudja, mit vállalt (...) de közben a magyar szellem megsemmisült.”

1880 körül azonban elindult egy fordított, a „törzsökös magyarság” szempontjából értékesnek-érdekesnek ígérkező folyamat, Budapest magyarosodása. Ugyanakkor a háború előtti asszimilánsok szerepét és működését részben kedvezőnek tartja, hiszen a pezsgő fővárosi szellemi élet irányításában tevékenyen részt vettek, és a mélymagyarság színe-java „csak rajtuk át tudott fölhajtani.” E kor asszimilánsai megállják helyüket az éra mélymagyarjainak ellenében is: „A jött-magyarok háború előtti szerepe fájdalmas, de sok tekintetben termékeny is volt, s hibáztatni érte mást, mint a befogadó népet nem lehet.”

De: „Az asszimilánsok háború utáni szerepe sem hasznos nem volt, sem ártatlan: országalkotókból most lettek országbitorlók, az elakadt magyar szellem segédcapataiból a magyar szellem elnyomói.”

Azaz Magyarország megújulása a jött-magyarok jobboldali beállítottságán bukott meg. A magyar szellemet a népi írókban találta meg Németh László: „A nemzeti sors kimondói és útmutatói a háború után is, szinte kivétel nélkül, a magyarságból kerültek ki. Tehetségben még mindig legalább akkora többség voltunk, amekkora kisebbség hatalomban.” Az ún. kisebbségi magyar álláspontot pedig így összegezte: „Magyarország magyar meghódítására minekünk nem jelszavakat vagy fedezetlen törvényeket kell teremtenünk, hanem egy új magyar szellemet, amely tisztaságával, fölényével és elsőségével veti maga alá a jött-magyarokat.” Visszataszítónak tartja az elzárkózást vagy a kizárást. Ostobaságnak a családnevet egyetlen kapuként annak megállapítására, hogy ki a magyar.

Ugyanúgy az anyanyelvet, azt, hogy valaki színmagyar tájon született-e, vagy az abból való következtetést, hogy valakinek hány nagyapja volt magyar. „Mi a jött-magyart is elfogadtuk, ha jó tulajdonságaival akart közénk állni. Egy követelményünk volt, hogy a maga fajtája magyarelles hajlamait és alakulatait megtagadja, s az igazi magyar szellem fennhatóságát kulturális és sorskérdésekben elismerje.” Ugyanakkor ő sem adott konkrét választ arra, hogy mit ért magyar szellemnek, s így a feladatok megfogalmazása is homályos maradt. Az 1939-re kialakult politikai helyzetben, pedig nem tud mást tanácsolni az alkotó szellemiségnek, mint a később is többször megfogalmazott „tartsd magad” magatartást: „Ne hagyjuk cserben a magyarság mellett működő erőket, folytassuk Budapest meghódítását s az ország ébresztését – de készüljünk fel az olyan évekre is, amelyekben talán 1795-nél, 1849-nél és 1919-nél is súlyosabb körülmények között kell a nemzetünkben a lelket tartani. A magyar írónak ma egy mindenre kész magatartást kell magára vasálnia – mely győzi a szerencsét is, de készülni a katasztrófára készül.” Ez a mű végső summázata.

Megjelenését Ady óta példa nélkül álló kritikai pergőtűz fogadta. A *Kisebbségben* gondolati problematikussága: a faji eszmékkel való érintkezés, a mélymagyar-híg-magyar tipológia az embertelen zsidótörvények meghozatala idején a rokon- és ellenszenv végletes megnyilvánulásait ösztönözte.

K. Havas Géza szerint „Németh nagy érdeme, hogy a fiatal értelmiséget megpróbálja kiragadni a kurzusideológia posványából. Nagy bűne, hogy ideológia helyett csak frazeológiát, gondolatkinccs helyett csak szókinccset adott.” Juhász Géza a Lát(ó)határ oldalain Németh optimizmusát dicsérte: „A csodáról beszél, hogyan kerekedik felül napjainkban újból a kisebbségbe szorult törzsökös magyarság.”

A műről *Öncsonkítás* címmel az első negatív kritikát Joó Tibor írta a Protestáns Szemle hasábjain. A könyv példája annak, „...hogyan tagadja meg egy humanista a humánus sokszínűségének örömdetességét, hogyan válik egy európai volkisch fajvédővé.” Babits Mihály „pajzzsal és dárdával” vonult fel ellene, szerzőjét „őrült kertészként” definiálta, aki a szellem szabadságát nyirbálja, csak hogy az „ősi, szent tuskó” megmaradjon. Szekfű Gyula az írói módszert vette bírálat alá: a Kisebbségben a „lírai történelemszemlélet” dokumentumaként definiálta. Lándor Béla az Új Hangban Németh gondolatmenetét „bugaci

történelemfilozófiaként" utasította el, Lukács György pedig paradox módon megfogalmazott fajelméletként értelmezte. Gulyás Pál szerint Németh nem öncsonkítást végzett el, hanem visszametszést, hiszen „a magyar kultúra fáját metszi vissza a „nemzet” alá, hogy a törzs megnyugodva és megerősödve ismét a nemzet fölé emelkedjék.” Féja Géza Németh könyvét „a faji gondolat magasabb rendű s a kultúrmagyarsághoz méltó megfogalmazásának” tartotta.

Igen érdekes volt Bajcsy-Zsilinszky Endre véleménye: egyetértett a mély- és híg-magyarság mítoszával, de felrótta Némethnek a „pánliterarizmus” egyoldalúságát, azaz a magyar szellem leszűkítését az irodalomra. S végül idézzük Hamvas Béla véleményét, aki a maga visszafogott hangnemű kritikájában oly módon fogalmazott, Németh Lászlónak abban mindenképpen igaza van, hogy „Az értékes emberek egy idő óta kisebbségben vannak, a kisebbség minden kedvezőtlen ségével, hátrányával (...). Ez a tünet azonban nem kifejezetten magyar jelenség, hanem az egész korra jellemző. (...) A magyar szellemiség újabbkori történetének Németh-féle kategorizálása megosztja, eleve szétagolja, egymástól elválasztja, sőt egymással szembeállítja a magyar szellemi teljesítményeket. (...) Hasson mindkettő a maga ereje és súlya szerint a közösségre, amelynek így mindketten értékes összetevői lehetnek.”

Összefoglalásként pedig idézem Domokos Mátyás 1977-ben írt sorait: „Németh László belső exodusát csakugyan arra használta föl, hogy nemcsak egy írócsoport vagy egy értelmiségi réteg, de szinte egy egész nemzet helyett próbálta értelmezni, a közép-európai írástudó felelősségének átérzésével kora, a 20. század első harmadának nagy történelmi, ideológiai, szellemi és politikai áramlásait. S hogy ennek a vállalkozásnak, amelynek egymagában enciklopédistája volt, nemcsak félresiklásai, de máig érvényes felismerései is voltak, amelyeket most lélegzünk be (...), olyan természetesnek érezvén ezeket a felismeréseket, hogy – mint Descartes filozófiájának bizonyos tételeiről – talán ezekről sem tudjuk már: tőle származnak.”

Ennél nagyobb elismerés Németh Lászlót és művét illetően ma sem adható.

<http://baratno.com/view.php?arclid=2009061401>